

- Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi obl. (Derzharkhiv Kyivskoi obl.). F. 2. Op. 177. Spr. 4. 20 ark.
Derzharkhiv Kyivskoi obl. F. 2. Op. 177. Spr. 254. 27 ark.
Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi obl. F. 350. Op. 2. Spr. 1075. Ark. 4.
Derzhavnyi arkhiv Rivnensokoi obl. F. 394. Op. 1. Spr. 131. Ark. 6–6 zv., 12.
Marahov, G. I. 1967. *Pol'skoe vosstanie 1863 g. na Pravoberezhnoj Ukraine. [Polish Rebellion of 1863 in Right-Bank Ukraine]* Kiev: Vishha shkola.
Podolija (istoricheskoe opisanie) [Podolia (Historical Description)]. 1891. Sankt-Peterburg: Obshhestvennaja pol'za.
Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi (TSDIAK Ukrainy). F. 442. Op. 811. Spr. 11. 78 ark.
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 811. Spr. 51. Ark. 37, 97–99, 114, 119, 128, 133, 158, 184, 186–187, 227–228.
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 811. Spr. 152. Ark. 157.
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 811. Spr. 256. Ark. 1.
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 812. Spr. 2. Ark. 112, 137–139.
TsDIAK Ukrainy. F. 442. Op. 812. Spr. 25. Ark. 2–3, 25.
TsDIAK Ukrainy. F. 707. Op. 261. Spr. 7. Ark. 27, 41.
Shtakelberg, Ju. I. 1971. General-krigs-komissar I. D. Jakobson o vosstanii 1863–1864 gg. General-krigs-komissar I. D. Jakobson about the Rebellion of 1863–1864]. *Issledovaniya po istorii obshhestvennogo dvizheniya*. Moskva: Nauka.

УДК (441.16):(447)«1917-1920»

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136727

Л. В. Гриневич

*Національна академія наук України
Інститут історії України*

L. Hrynevych

*National Academy of Sciences of Ukraine
Institute of History of Ukraine*

**«ПРОВЕСТИ НАЙШИРШЕ В СВІДОМІСТЬ МАС,
ЩО ЗДІЯНІ ЗЛОЧИНИ НЕ ЗАЛИШАТЬСЯ БЕЗ КАРИ»:
про створення і діяльність Особливої слідчої комісії
для розслідування протиеврейських погромних дій
при Раді народних міністрів УНР
*Special Investigative Commission to Investigate anti-Jewish
Pogroms Under the Council of People's Ministers
of the Ukrainian People's Republic***

Статтю присвячено висвітленню історії діяльності Особливої слідчої комісії з розслідування антиєврейських погромів, створеної при Раді народних міністрів Української Народної Республіки. Обґрунтовано висновок про

те, що хоча завдань, які визначила Комісія, з певних причин не було досягнуто, утворення Комісії багато значило в контексті офіційного засудження верховною українською владою антиєврейських погромів та виявленої готовності покарати винуватців злочинців.

Ключові слова: Українська Народна Республіка (УНР), Особлива слідча комісія, погроми, євреї.

The article covers the activities of the Special Investigative Commission for investigation of anti-Jewish pogroms under the Council of People's Ministers of the Ukrainian Peoples Republic.

In the conditions of the events of 1917–1920, Jews in Ukraine were threatened with total extermination. This threat was carried by Reds and Whites, led by atamans bandit rebel groups, demoralized soldiers of the army of the UNR. To investigate the circumstances of the Jewish pogroms on May 27, 1919, the Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic approved the Law "On the Establishment of a Special Investigative Commission for Investigation of anti-Jewish pogroms". The task of the investigative commission was defined: a) investigation of anti-Jewish pogroms on the territory of Ukraine and criminal agitation against the Jewish population; b) revealing the perpetrators and bringing them to criminal responsibility. The commission began practical work. This activity was complicated by the lack of skilled personnel and funds for payment of work, permanent military actions, the failure of the front line and positions of the Ukrainian authorities. The concrete result of the commission's investigation was the investigation of the circumstances of the anti-Jewish pogrom in Proskuriv on February 1919. The leader of the Petliurist forces, Ataman Semosenko, was named as the culprit.

The thesis is based on the fact that the practice of establishing at the governmental level of the Commission on the detection and punishment of perpetrators of the anti-Jewish pogroms was unique in the times of the Civil War. It is argued that although the goal, declared by the Commission for a number of reasons, has not been achieved, its creation was important in the political sense.

Keywords: Ukrainian National Republic (UNR), Special investigative commission, pogrom, Jews.

Мета наукової розвідки — на підставі маловідомих та уперше введених до наукового обігу архівних документів висвітлити історію Особливої слідчої комісії при Раді народних міністрів Української Народної Республіки, спеціально створеної для розслідування єврейських погромів. Побіжні відомості про організацію та завдання діяльності комісії містять публікації М. В. Ла-

заровича «“Кара на смерть мусить упасти на голову погромників і провокаторів!”: до питання про документальне забезпечення боротьби влади другої Української народної республіки проти єврейських погромів», «Інституційні та нормотворчі заходи Директорії й уряду УНР щодо забезпечення права громадян на життя (на прикладі єврейської національної меншини)», М. Марущака «Симон Петлюра. Вінницький період» та ін. У фокусі уваги статті спеціально перебувають питання про обставини утворення, специфіку та конкретні результати діяльності Особливої слідчої комісії.

Практику утворювати на урядовому рівні спеціальних слідчих комісій для розслідування обставин єврейських погромів, виявлення та покарання їх винуватців влада Української Народної Республіки почала застосовувати вже з кінця 1917 р., коли містечками України прокотилася погромна хвиля, зумовлена руйнацією фронту, масовим дезертирством солдат російської армії та наростанням анархії. Окремим прикладом такої діяльності є організація в жовтні 1917 р. Особливої слідчої комісії у м. Сквирі (на чолі з представником Центральної Ради, сіоністом І. Хургіним). Робота комісії, як можна судити за документами, мала певні наслідки: 24 жовтня 1917 р. Київський губернський комісар Саліковський телефонограмою повідомив заступника Генерального секретаря з єврейських справ УНР про погром у містечку (Сергійчук, В. 1998, с. 162), а вже 28 жовтня газета «*Naie Zait*» поінформувала читачів, що завдяки слідчим діям комісії багато погромників було заарештовано.

Відновлення Української Народної Республіки на початку 1919 року збіглось у часі з загостренням військово-політичної ситуації в Україні. Жорстке протистояння різних політичних сил усе частіше виливалось в насилля щодо цивільного населення, зокрема єврейського, яке за цих умов фактично перетворилося на заручника кривавого протиборства. Виразним свідченням цього стали події 5–6 січня 1919 р. у Бердичеві та 8–9 січня 1919 р. у Житомирі (Сергійчук, В. 1998, с. 190, 192), де боротьба республіканських військ проти більшовиків переросла в brutальне пограбування, побиття та вбивство євреїв. Обурені цими й іншими злочинними діями погромників, представники низки єврейських та українських політичних партій уже з початку січня 1919 р. вимагали від голови Директорії В. Винниченка та голови Ради Народних Міністрів В. Чехівського сформувати спеціальну Комісію для розслідування обставин погромів і покарання злочинців. На цьому наполягала, зокрема, делегація в складі редакторів газети «*Нова Рада*», часопису «*Книгар*», голови видавництва «*Час*» В. Корольова, представника партії соціалістів-федералістів А. Ніковського, голови «*Просвіти*» П. Матушевського, колишнього міністра юстиції А. В'язова, професора Флоринського, членів Єв-

рейського національного секретаріату, сіоністів В. Тьомкіна і М. Шварцмана, які 9 січня 1919 р. відвідали В. Винниченка. 10 січня 1919 р. таку саму вимогу висунула перед головою Директорії УНР делегація у складі соціалістів М. Шац-Аніна і Гергеля (ОЄСРП), М. Рафеса (Бунд), Бера (РСДРП), Єремєєва (УСДП) та голови Бердичевської міської управи Д. Линця (Сергійчук, В. 1998, с. 180). Надати фактам погромів розголосоу та покарати винуватців наполягали також єврейські громадські ради й демократична преса. Бердичівська єврейська рада, зокрема, після зазначених подій надіслала до міністра єврейських справ УНР Меморандум, у якому пропонувала «призначити державну слідчу комісію [...] з широкими повноваженнями, аби досконало вислідувати події у Бердичеві та притягнути під суд у погромі винуватих» (Сергійчук, В. 1998, с. 184). 13 січня 1919 р. в газеті «Вольнская заря» про обставини жакливого погрому в Житомирі було написано: «Повинні бути вказані не тільки безпосередні, але також і непрямі винуватці. І має бути суд, гласний і скорий, обставлений усіма гарантіями демократичного суду. Має бути негайно організована слідча комісія, у роботі якої поряд з представниками уряду взяли б діяльну участь представники нашої громади» (Сергійчук, В. 1998, с. 186).

Зважаючи на ці звернення, Рада народних міністрів 13 січня 1919 р. ухвалила негайно видати офіційне повідомлення про події в Житомирі й Бердичеві (Верстюк, В., упор. 2006, с. 181), а 15 січня 1919 р. доручила міністру юстиції розпочати слідство у цій справі (Сергійчук, В. 1998, с. 187). Наступного дня міністр юстиції С. Шелухін дав відповідні термінові доручення керівникові Найвищого суду України Н. Радченку та прокуророві Київської судової палати (Сергійчук, В. 1998, с. 188–189). «У Бердичеві і Житомирі були єврейські погроми в дуже великім масштабі, а проте Міністерство юстиції про сі випадки й досі не повідомлено. — Ішлося в листі до прокурора. — Прощу Вас негайно подати в Міністерство відомості про се, доручити місцевій Прокуратурі зібрати якомога подробніші дані про те, з якої причини, з чієго приводу, по чієму припущенню, при чієй участі і як саме вчинено було погром, чи не було нападів і стрільби в республіканське військо? Відомості повинні вияснити головних винуватців» (Цит. за: Сергійчук, В. 1998, с. 189). 16 січня прокурор Київського окружного суду Бирич надіслав до міністра юстиції донесення ділянкового товариша прокурора від 9 січня 1919 р. з докладним описом подій, що стались у Бердичеві (Сергійчук, В. 1998, с. 189). 17 січня прокурор Житомирського окружного суду надіслав таку саму доповідну прокуророві Київської судової палати та міністру юстиції УНР (Сергійчук, В. 1998, с. 191). Трьома днями пізніше керівник Найвищого суду поінформував міністра юстиції про призначення судді П. Яценка для роз-

слідування погромних дій у Бердичеві й Житомирі (Сергійчук, В. 1998, с. 194).

Однак погроми в цих двох населених пунктах уже тоді були не єдиними в низці подібних трагічних подій: станом на 8 січня 1919 р. Єврейський національний секретаріат мав відомості про щонайменше 15 випадків насилля щодо мешканців єврейських містечок. 18 січня 1919 р. на засіданні Ради народних міністрів УНР обговорювали Меморандум, що його направив Єврейський національний секретаріат до верховної української влади у зв'язку з наростанням погромної хвилі в країні. Наслідком цього обговорення стало рішення РНМ заснувати на урядовому рівні спеціальну Комісію для розслідування обставин погромів із включенням до неї представників міністерств — військового, внутрішніх та єврейських справ, Єврейського національного секретаріату та інших громадських організацій (Верстюк, В., упор. 2006, с. 196). 20 січня 1919 р. на розгляд Ради народних міністрів було винесено проект постанови, в якій визначалися реальні обриси такої Комісії. Передбачалося, що вона діятиме постійно (перманентно), існуватиме при військовому міністерстві й складатиметься «з представників од міністерств: військового, внутрішніх справ, юстиції, єврейських справ і від Осадного корпусу, по одному з представників соціалістичних партій, Селянської спілки та Єврейського національного секретаріату» (Верстюк, В., упор. 2006, с. 196). Чітка назва нової інституції не пропонувалася, однак зі змісту протоколу засідання РНМ випливало, що урядовці прагнули створити «Комісію по охороні ладу на Україні» (Верстюк, В., упор. 2006, с. 196), тобто структуру, націлену на вирішення «єврейської проблеми» в контексті загальної боротьби з анархією в Україні.

Тим часом перебіг подій виразно вказував на особливо трагічне звучання «єврейської теми». Вже 23 січня 1919 р. Рада народних міністрів за доповіддю військового міністра була змушена видавати чергову постанову про негайне утворення Особливої слідчої комісії для розслідування єврейських погромів у Овручі, Коростені, Сарнах, Бахмачі та Літинському повіті на Поділлі (Верстюк, В., упор. 2006, с. 208–209). До того часу в Міністерство єврейських справ надійшли повідомлення єврейських громад про криваві погроми в містечках Волині, Київщини, Чернігівщини (Сергійчук, В. 1998, с. 195). Єврейство опинилося під загрозою повного винищення, причому цю загрозу несли не тільки деморалізовані вояки армії УНР, але також червоні та білі, не кажучи вже про позбавлені будь-якого політичного забарвлення, фактично бандитські повстанські формування на чолі з батьками та отаманами.

Вповні усвідомлюючи згубність анархії й хаосу як для системи україн-

ської влади, так і для самої ідеї української державності, Директорія та Рада народних міністрів УНР гарячково вишукували заходи для опанування ситуацією в країні. 29 січня 1919 р. було видано Закон УНР про заснування в Україні надзвичайних військових судів. Останнім надавалося право застосовувати вищу міру покарання стосовно осіб, помічених у державній зраді, розбої, вбивствах, пограбуваннях, збройних нападах на цивільне населення. Видання Закону УНР про надзвичайні військові суди ясно вказувало на наміри української верховної влади протидіяти анархії, зокрема й антилюдській погромній хвилі, шляхом застосування адекватних воєнному часу дій. Однак перебіг подальших подій показав, що радикальні заходи командування армії УНР на кшталт арештів, розстрілів погромників, розформування деморалізованих частин були недостатніми, щоб припинити ескалацію кривавого насилля.

В умовах бойових дій зими — весни 1919 р., коли одна місцевість за короткий період по кілька разів переходила від однієї політичної сили до іншої, коли армія УНР зазнавала поразок від червоних військ, а її уряд був змушений евакуюватися з міста до міста, практично неможливою виявилася й робота з організації «Комісії по охороні ладу на Україні», яку декларувала Рада Народних міністрів.

Утім, ідея заснування цієї або подібної за функціями Комісії все-таки ніколи не сходила з порядку денного. 3 березня 1919 р. РНМ ухвалила Статут Надзвичайної слідчої комісії, якій належало довести до кінця розслідування обставин погромів, що відбулися на початку січня 1919 р. у Житомирі, а Директорія УНР затвердила цей документ (Сергійчук, В. 1998, с. 252–254). Відповідно до Статуту, склад Комісії мав бути доволі представницьким, їй надавалися широкі повноваження, видатки на утримання Комісії покладалися на державу (на її діяльність було асигновано 150 тис. крб.) (Сергійчук, В. 1998, с. 252–254).

Більш активно українська верховна влада почала боротися з погромами з квітня 1919 р., після того як главою нового кабінету міністрів став Б. Мартос. Уже 12 квітня 1919 р. міністр єврейських справ П. Красний надіслав телеграму єврейським громадам, у якій декларувалася готовність української верховної влади «всіляко боротись з порушеннями громадського порядку, викривати і суворо карати заводяк, злочинців та погромників» (Сергійчук, В. 1998, с. 264). «Уряд, — зазначалося в телеграмі, — не потерпить ніяких погромів, спрямованих проти єврейського населення України і вживатиме всіх засобів для знешкодження цих мерзенних злодіїв, що ганьблять українську націю в очах цивілізованих народів» (Сергійчук, В. 1998, с. 264).

24 квітня 1919 р. П. Красний представив Раді народних міністрів проект

Закону УНР «Про надзвичайну слідчу комісію по розсліду протиєврейських подій на Україні» (Сергійчук, В. 1998, с. 271). Тоді ж було ухвалено передати проект для розгляду й експертної оцінки в юридичну та фінансову комісії Мінюсту. Необхідні висновки попередньо планувалося отримати вже 26 квітня 1919 р. (Верстюк, В., упор. 2006, с. 320), однак на заваді цьому стала чергова евакуація (Верстюк, В., упор. 2006, с. 331).

8 травня 1919 р. міністр єврейських справ П. Красний укотре доповів РНМ про зазначений законопроект, а уряд, принципово схваливши його, повторно розпорядився щоб відповідні комісії готували необхідні висновки. Міністерствам юстиції та єврейських справ було запропоновано остаточно відредагувати проект закону (Сергійчук, В. 1998, с. 277). Показово, що під час цього засідання майбутня Особлива слідча комісія офіційно отримала конкретне завдання — почати розслідування обставин погромних подій у м. Дубно в лютому — березні 1919 р. (Верстюк, В., упор. 2006, с. 342) (25 лютого 1919 р. військові коменданти м. Дубно, Дубенського та Кременецького повітів ухвалили накласти на євреїв контрибуцію в сумі 100 000 крб. «за протидержавну діяльність проти УНР»; спроби отримати контрибуцію обернулися антиєврейськими погроми (Верстюк, В., упор. 2006, с. 641).

10 травня 1919 р. український уряд востаннє розглянув зазначений законопроект на робочому засіданні, в ході якого вніс до проекту окремі поправки — переважно стосовно скорочення державних витрат на утримання створюваної комісії (Верстюк, В., упор. 2006, с. 346). Нарешті 27 травня 1919 р. Рада Народних міністрів на чолі з А. Лівіцьким прийняла Закон «Про утворення Особливої слідчої комісії для розслідування протиєврейських погромних подій» (Сергійчук, В. 1998, с. 300), а Директорія в особі С. Петлюри, А. Макаренка і Ф. Швеця затвердила його «іменем Української Народної Республіки» (Сергійчук, В. 1998, с. 300).

24 статті Закону визначали мету, завдання, склад, рівень повноважень та порядок діяльності Комісії, а також джерела її фінансування. Перша стаття Закону наголошувала найширші повноваження Комісії, друга — встановлювала порядок передання справ, які вона дослідила, на розгляд надзвичайного військового суду. Конкретні завдання Особливої слідчої комісії було сформульовано в третій статті Закону: а) всебічне розслідування протиєврейських погромів на території України і злочинної агітації проти єврейського населення; б) виявлення винних і притягнення їх до карної відповідальності.

На відміну від січневих планів активно залучати до роботи в Комісії представників політичних партій і громадських організацій, визначений законом офіційний склад Особливої слідчої комісії обмежувався виключно урядовцями — представниками міністерств юстиції, військового, праці, внутріш-

ніх та єврейських справ. Голову Комісії мала призначати Директорія на підставі ухваленого РНМ подання міністра юстиції. Окрема стаття закону також передбачала наявність канцелярії Комісії у складі секретаря, його товариша і трьох урядовців, яких безпосередньо призначав голова Комісії.

Документом встановлювався порядок, за яким Комісія мала розпочинати слідчі справи лише за поданням Міністерства юстиції, попередньо узгодженим з Міністерством єврейських справ. Статті 9–13 по суті розтлумачували зміст формулювання першої статті Закону про «найширші повноваження» слідчої Комісії. Її члени наділялися всіма правами судових і військових слідчих, при цьому зобов'язувались діяти в межах чинних статутів — кримінального та військово-судового (ст. 9). Комісія мала право доручати виконання слідчих обов'язків військовим і судовим слідчим, членам окружних, апеляційних та слідчих судів, причому в такому разі зазначені особи мали вважатися відрядженими в розпорядження Комісії (ст. 10). Як члени Комісії, так і спрямовані для роботи в ній особи наділялися правом безпосередньо звертатися при веденні слідчих справ до урядових осіб та установ, навіть вимагати від них співдії. Вони також дістали право «безпосередньої виїмки кореспонденції, накладення арештів на капітали та інші цінності, заборони вивласнення нерухомого майна осіб, притягнених до слідства, переведення трусів і арештів» (ст. 11). У зв'язку з можливою причетністю до погромних подій, Закон дозволяв Комісії порушувати слідство й стосовно урядових осіб усіх рангів (ст. 12). У цьому ж контексті Комісія мала право тимчасово усувати урядовців з посад (службовців перших трьох класів — після ухвали РНМ, яку вносив міністр юстиції за пропозицією Комісії) (ст. 13).

Згідно з Законом, після відповідних слідчих дій Комісія мала видати відповідну постанову (з підписом представника прокурорського догляду за призначенням Міністерства юстиції), після чого справу слід було передавати військовому начальнику, що наділявся правами командира корпусу і, в свою чергу, згідно з положеннями Закону від 26 січня 1919 р. мав сформувати Надзвичайний військовий суд для розгляду справи про погром (ст. 14–15).

Статті 17–23 Закону визначали джерела фінансування Комісії. На її утворення з державної скарбниці в розпорядження Міністерства юстиції асигнувалося 200 тис. крб. За виконання обов'язків члени Комісії та відряджені до неї на постійну роботу мали щотижня отримувати 50 крб. (із збереженням усіх інших виплат) — у разі сполучення роботи в Комісії та інших урядових інституціях, або 150 крб. (для голови) й 120 крб. (для членів Комісії) — у разі роботи в Комісії на постійній основі без одночасного обіймання інших урядових посад. Стаття 22 Закону наділяла голову Комісію правами урядовця 3-го класу, а її членів — правами урядовців 4-го класу. Таким

чином, де-факто новостворювана Комісія отримувала статус урядової інституції.

Переданий телеграфом Закон про створення Особливої слідчої комісії набув чинності вже 27 травня 1919 р. (Сергійчук, В. 1998, с. 303). Однак перше її засідання відбулося лише 9 липня 1919 р., після того як внаслідок успішних військових дій армії УНР Директорія повернула під свій контроль значну частину української території, а Рада народних міністрів на якийсь час осіла в м. Кам'янець-Подільському й отримала більш-менш прийнятні можливості для повноцінної роботи.

Перше засідання було суто організаційним. Було ухвалено, зокрема, звернутися до Головного отамана С. Петлюри, міністрів військових та внутрішніх справ з пропозицією видати накази про виконання підлеглими їм структурами та особами розпоряджень Комісії, надання їй всілякої допомоги (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 1). Також порушувалося питання про неможливість сполучення представниками тих чи інших міністерств діяльності у самій Комісії та в інших урядових структурах. Персональний склад Особливої комісії, як можна судити за документами, до цього часу був цілком визначений. Її головою став М. А. Корчинський, а членами — В. В. Завадський (представник Міністерства юстиції), М. П. Назаренко (Міністерство військових справ), С. А. Кузик (Міністерство внутрішніх справ), Я. М. Крайз (Міністерство єврейських справ; наприкінці липня його замінив М. Альтер), С. І. Гольдельман (Міністерство праці) (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37 Арк. 1). З незначними змінами (22 жовтня 1919 р. місце С. А. Кузика посів Х. Я. Осканів) у такому складі Комісія діяла протягом кількох наступних місяців (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 253).

Як цього вимагали положення Закону від 27 травня 1919 р., діяльність Особливої слідчої комісії від початку була скерована у двох основних напрямках — розслідування обставин єврейських погромів та запобігання антиєврейській погромній агітації. Ще 15 липня 1919 р. Міністерство єврейських справ звернулося з поданням до Міністерства юстиції з вимогою розслідувати обставини злочинних дій погромників у Проскуріві (16 лютого), Фельштині (17 лютого), Мурованих Курилівцях (6 липня), Сатанові (20 червня), Жванці (18 червня), Миньківцях (23 червня), Смотричі (8 липня), Дунаївцях (7 червня), Могиліві-Подільському (до 13 липня), Ярищові (у червні), Лянцкоруні, Заміхові (у червні і липні), Макові (30 червня), Купині (10 червня 1919 р.) (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36).

19 липня міністр юстиції А. Лівичкий скерував відповідне подання до Особливої слідчої комісії (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36, Арк. 1; Спр. 37. Арк. 11), яка того самого дня на своєму засіданні ухвалила розпо-

чати слідчі дії та призначила їх виконавців (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36, с. 1; спр. 37, Арк. 11). Зокрема, у Жванці й Лянцкоруні розслідування мав проводити суддя В. В. Донин, у Макові та Смотричі — судовий слідчий Д. В. Башинський, у Дунаївцях та Миньківцях — член суду А. І. Ледашнев, у Могилів-Подільському — судовий слідчий В. В. Цибенко, у Заміхові — судовий слідчий Ушицького повіту Веронський (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 11). 31 серпня 1919 р. для з'ясування обставин погрому в Проскуріві було залучено члена Кам'янець-Подільського окружного суду О. І. Хоменка (з 6 серпня його замінив член окружного суду П. Ф. Пампель (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 20)), для розслідування подій у м. Купині й Сатанові — судові слідчі Г. Серветник і В. Полікарпов, для ведення слідчих дій у м. Фельштині — військовий слідчий Хоперської бригади Б. Ф. Славінський (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 18). Окрім того, 28 липня 1919 р. на засіданні члени Комісії розподілили між собою обов'язки по нагляду за слідчими діями на місцях. Представник Міністерства єврейських справ М. Альтер узяв на себе контроль за діяльністю слідчих у Жванці та Лянцкоруні, С. Кузик — у Макові й Смотричах, В. Завадський — у Дунаївцях і Миньківцях, С. Гольдельман — у Мурованих Курилівцях, Яришові, Могилів-Подільському, М. Назаренко — в Заміхові (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 16).

Однак перші практичні кроки виявили складність реалізації завдань, які декларувала Комісія. Головна причина цього була очевидною: за умов бойових дій, несталості лінії фронту і, власне, позицій самої української верхньої влади ефективне здійснення повноважень Комісії подекуди було об'єктивно неможливим.

Виразним свідченням цього стало, наприклад, рішення Комісії від 21 липня 1919 р. про відтермінування слідчих дій у Проскуріві, Фельштині, Сатанові й Купині «до звільнення цих міст від ворога» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 13). 13 серпня до Особливої слідчої комісії звернувся суддя В. Донич, який також поінформував, ще не може виконувати свої обов'язки. Як зазначалося в поданому рапорті, 11 серпня 1919 р. він прибув до м. Лянцкорунь, плануючи розпочати слідчі дії. Однак уночі до містечка ввірвався невідомий загін, вояки якого, назвавшись «петлюрівською розвідкою», намагалися роздобути відомості про розташування штабу дієвої армії УНР. В. Донич помітив, що «петлюрівська розвідка» говорила між собою російською мовою і цього ж вимагала від населення. Не діставши потрібних даних, вояки загону розтрощили канцелярію начальника міліції та пограбували кількох мешканців. Зокрема вони ввірвалися до помешкання М. Розенбліта, де саме зупинився прибулий для розслідування обставин погрому

суддя, й почали вимагати в господаря гроші, погрожуючи його вбити. Після цього «петлюрівська розвідка» відбула у невідомому напрямку. В ході розмов з мешканцями суддя з'ясував, що подібні напади на містечко останнім часом здійснювалися практично щодня. «Я знайшов своє становище непевним й примушений був поїхати, не роблячи дорученого мені розслідування» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 24), — доповідав В. Донич. Комісія з розумінням поставилася до пояснень судді. 15 серпня на засіданні вона визнала проведення слідства у Лянцкоруні тимчасово неможливим «через воєнні обставини» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 25).

Такою, що не може бути розслідувана внаслідок несприятливих для української влади воєнних дій, Комісія визнала і справу про погром у м. Погребище. 10 вересня 1919 р. до Міністерства єврейських справ надійшла телеграма від Погребищенської єврейської громади про погром у містечку, який скоїли 23–24 серпня 1919 р. деморалізовані вояки армії УНР. Керівництво громади повідомляло про його сумні наслідки: 200 поранених, убиті, тероризованість та дезорганізація громади, й просило негайно організувати надійну охорону в містечку, надати потерпілим широку державну допомогу (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 2). Того ж таки 10 вересня через Вінницьку єврейську громаду до Міністерства єврейських справ звернувся мешканець м. Погребище В. Блиндман, який повідомив подробиці погрому. За його інформацією, з 18 до 23 серпня у містечку було спокійно, хоча там і дислокувався 24-й полк армії УНР. 23 серпня після його відправлення на фронт у містечку з'явилося до 15 козаків, які почали грабувати населення. Громада звернулася до командування 24-го полку по допомогу, втім, те запропонувало мешканцям самостійно оборонятися від погромників, видавши для цього необхідну зброю. Нею мешканці м. Погребище негайно скористалися, вигнавши грабіжників геть. Останні, однак, кинулися «за допомогою» на станцію, де саме скупчувалися петлюрівські війська. Невдовзі м. Погребище обстріляли з гармат бронепоезда. Близько 300 солдат, увірвавшись до містечка, вчинили там кривавий погром, внаслідок якого, за свідченням В. Блиндмана, було вбито 350 і поранено 100 мешканців. Блиндман називав одного з конкретних винуватців погрому — старшину Зеленого, який керував бронепоездом (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 11). Як видно з документів, обидва повідомлення потрапили до Міністерства єврейських справ, а пізніше й до Особливої слідчої комісії. 17 вересня Міністерство юстиції надіслало до цієї останньої офіційне подання з пропозицією розпочати відповідні слідчі дії. Однак і півтора місяці після того справа з розслідуванням обставин цього погрому не зрушила з місця. А 5 листопада 1919 р. заступник го-

лови Комісії В. Завадський у звіті до Міністру згадав про цю справу як таку, що не може бути завершена внаслідок бойових дій.

Серед інших проблем, які об'єктивно перешкоджали діяльності Комісії, були постійна нестача коштів та брак необхідної кількості кваліфікованих кадрів для слідчих дій.

Хоча Законом УНР від 27 травня 1919 р. і передбачалося асигнувати для Комісії 200 тис. крб., заплановані обсяги фінансування внаслідок галопування інфляції на практиці виявилися абсолютно недостатніми. Принагідно відзначимо, що негативні впливи складної економічної ситуації відчували в цей період усі без винятку українські урядовці. Зовсім не випадково 17 липня 1919 р. Рада народних міністрів за внесенням голови уряду ухвалила «видати всім служачим, як центральних, так і місцевих державних установ одноразову допомогу на дорожнечу в розмірі місячного з відсотковими добавками на дорожнечу утримання, з умовою, що окрема допомога не перевищуватиме 2000 гривень» (Верстюк, В., упор. 2006, с. 415–416, 418, 433), а 18 липня — законопроект «Про видачу одноразової допомоги на дорожнечу всім служачим державних установ і місцевого самоврядування» (Верстюк, В., упор. 2006, с. 418).

4 серпня 1919 р. проблему фінансових ускладнень спеціально розглядали на засіданні Особливої слідчої комісії. З доповіддю щодо цього виступив В. В. Завадський. Він повідомив і про нарікання прикріплених до Комісії членів суду та слідчих на занадто низький рівень добових, про їхні заяви щодо неможливості виїжджати на місця «через дорожнечу хліба та інших харчів» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 19). Погодившись з наведеними аргументами, Комісія ухвалила обміркувати можливі заходи для виправлення ситуації (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 19). 11 серпня під час чергового засідання було вирішено звернутися через Міністерство єврейських справ з офіційним поданням про внесення змін до Закону від 27 травня 1919 р. у частині щодо рівня матеріального забезпечення голови, членів Комісії та прикріплених до неї суддів і слідчих (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 22).

18 серпня 1919 р. голова Особливої слідчої комісії повідомив Міністра юстиції, що з виділених 100 тис. крб. на перші поточні витрати Комісії вже довелося витратити 62 тис. крб. Він попросив асигнувати решту передбачених Законом 100 тис. крб. і водночас інформував про все ще несплачені «добові і роз'їзні слідчим у повітах Могилів-Подільському і Проскурівському» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 98).

Невдовзі урядовцями були опрацьовані конкретні пропозиції щодо підвищення принаймні удвічі щотижневих витрат для членів Особливої слід-

чої комісії та її працівників (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 35, 40). У пояснювальній записці, що супроводжувала подання, зазначалося: «Останнім часом дорожнеча життя назвичайно збільшилася, ціни на збіжжя і на їжу піднялись у декілька разів. Сі особи (члени комісії, слідчі. — Л. Г.) мусять часто виїжджати для проведення слідства поза місце свого постійного перебування. 50 гр. абсолютно не вистачає на прожиття — такий факт мимоволі примушує членів Комісії й відряджених для постійної праці слідчих уникати поїздок, що не добре відбивається на праці» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 35). 1 вересня 1919 р. подання надійшло до Міністерства юстиції. Згідно з представленим документом, загальні витрати на утримання Особливої слідчої комісії мали б бути збільшені до 1 млн. крб. Розглянувши цю пропозицію, Мінюст висловився за збільшення витрат, однак лише в межах 500 тис. крб. (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 42). Саме такий обсяг асигнувань був урешті затверджений відповідною постановою РНМ УНР (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 555).

Зрозуміло, що за таких обставин уникнути проблем, зумовлених нестачею фінансування, Комісії так і не вдалося. Це засвідчували, зокрема, подекуди досить емоційні за тоном донесення слідчих. «Повідомляю, що по справі в м. Сатанові нічого не зроблено, позаяк в м. Сатанів виїхати неможливо. — Писав, приміром, до Комісії судовий слідчий О. Голуб. — По справі по м. Немирівцях немає грошей на роз'їзди» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 8–16). «Прошу негайно повідомити належну установу, — телеграфував Комісії слідчий Х. Радбімо до Комісії, — про виплату мені грошових авансів на поїздки [...] та інші видатки» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 15).

Про ускладнення в справах грошового забезпечення йшлося на засіданні Особливої слідчої комісії 3 жовтня 1919 р. До того часу обіцяні витрати в сумі 500 тис. крб. усе ще не затвердила Бюджетна комісія, натомість у розпорядженні Особливої слідчої комісії було тільки 3 тис. крб. Зважаючи на болючість ситуації, члени Комісії ухвалили звернутися до Міністерства єврейських справ з проханням «позичити комісії 100 тис. крб. до нового асигнування» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37, Арк. 42). Нарешті 20 жовтня 1919 р. Рада народних міністрів виділила Мінюсту на видатки слідчої комісії 200 тис. крб. — практично менше, ніж половину затвердженої суми (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 55).

Постійно потерпала Комісія й унаслідок нестачі кваліфікованих кадрів для слідчих дій. Саме тому з самого початку на окремих слідчих було покладено обов'язки розслідувати обставини погромів одночасно в кількох міс-

течках. 11 серпня Особлива слідча комісія ухвалила звернутися з поданням до РНМ щодо можливості законодавчо розширити коло осіб, яким дозволено вести слідство на місцях (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 22). У пояснювальній записці щодо цього зазначалося: «Закон обмежує коло осіб членами суду та військовими і судовими слідчими. Кількість таких осіб дуже незначна, крім того вони обтяжені своїми власними справами, а для розслідування потрібна велика кількість слідчих» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 39). Заповнити кадрові прогалини Комісія пропонувала за рахунок осіб, що мали юридичну освіту — тих, хто «хоч і не обсажують посад членів суду й судових слідчих, але своєю попередньою працею придбали досвід щодо проведення слідства» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 39). 1 вересня 1919 р. РНМ, заслухавши доповідь міністра юстиції, погодилася доповнити статтю 10 Закону від 27 травня положенням: «За браком військових і судових слідчих, Комісії надається право накладати виконання слідчих обов'язків особам з вищою юридичною освітою, які хоч і не обсажують посад членів суду й судових слідчих, але своєю попередньою працею придбали досвід щодо переведення слідства» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36. С. 41; Верстюк, В., упор. 2006, с. 482). Наступного дня Міністерство єврейських справ повідомило про це Комісію (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 539).

Однак і після прийняття відповідних поправок до Закону повністю вирішити питання кадрового забезпечення не вдалося. Тому іноді Комісія була змушена доручати розслідування обставин погромів особам, які не влаштували єврейські громади. Зокрема, 13 жовтня 1919 р. Міністерство єврейських справ поінформувало Комісію про скаргу, що надійшла від населення м. Мурафа з приводу призначення місцевого слідчого для виявлення винуватців погрому. Однак 22 жовтня Комісія на засіданні по суті утрималася розглядати можливу відставку цього слідчого, мотивуючи це тим, що в поданій заяві скарги не наведено конкретних доказів на підтвердження своїх позицій (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 45).

Загалом же на листопад 1919 р. у складі Особливої слідчої комісії, окрім власне її членів, вважалися члени суду С. К. Кобилковський, Е. Х. Вікул, П. Ф. Папмель, А. І. Ледашнев, колишній адміністративний суддя В. В. Донич, адміністративні судді: Проскурівського повіту — В. П. Мончинський, Ушицького повіту — Д. П. Мастеров, слідчі В. К. Вронський, В. О. Успенський, О. О. Голуб, В. К. Прохневич, С. А. Королінський, колишній судовий слідчий, мировий суддя В. В. Цебенко, військовий слідчий М. М. Ложкін, присяжні адвокати М. С. Долинський, Х. Радбіль, а також судові слідчі Ольгопольського та Брацлавського повітів. Також вважалися такими, що спочат-

ку були відряджені до роботи в Комісії, проте пізніше вибули з неї, член окружного суду Л. О. Свіртун, колишній судовий слідчий 2-ї дільниці Могилівського повіту Пономарев, судовий слідчий 1-ї дільниці Проскурівського повіту Г. Серветник, військовий слідчий Б.Ф.Славінський та судовий слідчий Глухівського повіту Башинський (ЦДАВО України. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 252).

18 серпня 1919 р. Рада народних міністрів вислухала доповідь міністра єврейських справ «про становище, котре утворилося в зв'язку з єврейськими погромами, як на Україні і зокрема в Києві, так і за кордоном» (Верстюк, В., упор. 2006, с. 461). Під час цього засідання уряд ухвалив постанову, перший пункт якої пропонував «звернутись негайно до головного отамана С. В. Петлюри з пропозицією, аби ним був виданий наказ, що командирів окремих військових частин, починаючи з молодших і до вищих, винуватих в бездіяльності, або допущенні погромних ексцесів, яко зрадників батьківщини негайно заарештовувати і віддавати під надзвичайний військовий суд з самою суворою відповідальністю включно до кари на смерть і щоби розправлялись з погромними агітаторами, погромниками і ріжними погромними бандами залізною рукою» (Верстюк, В., упор. 2006, с. 461). Водночас у третьому пункті постанови пропонувалося «скласти негайно Особливу урядову комісію з найширшими уповноваженнями в справі розслідування і боротьби з погромами у складі представника Головного отамана, представника головного державного інспектора, представника міністра юстиції, представника міністра внутрішніх справ і представника міністра єврейських справ, яка негайно повинна виїхати на фронт в райони звільнених міст і містечок Української Народної Республіки, причому звернутись до Головного отамана, щоби їм був виданий наказ по команді про уповноваження і права цієї комісії» (Верстюк, В., упор. 2006, с. 461–462). 21 серпня РНМ ухвалила також доручити комісії міністрів єврейських справ, юстиції й державному секретареві розробити «проект інституцій про уповноваження і права особливої урядової комісії» (Верстюк, В., упор. 2006, с. 464).

Рішення РНМ від 18 серпня в частині Особливої слідчої комісії, вочевидь, фактично дублювали прийняті раніше. Можливо, так український уряд намагався активізувати роботу комісії, вповні можливо, що нові рішення РНМ були націлені й на те, аби виразно продемонструвати громадськості (зокрема західній) готовність української верховної влади припинити в Україні жакливі єврейські погроми та покарати їх винуватців. Так чи інакше, де-факто Особлива слідча комісія, судячи з усього, офіційно отримала статус урядової установи. Окрім того, представницький рівень мав стати вагомішим за рахунок залучення до її роботи представників Дієвої армії.

Тим часом Міністерство юстиції все спрямовувало до Особливої слідчої комісії подання з вимогою порушити слідство у справах єврейських погромів. 19 серпня 1919 р. Мінюст порушив питання про розслідування обставин погромів у містах Мурафа Ямпільського повіту, Шаргород Могилівського повіту, Солодківці Ушицького повіту, Оринин, Чемерівці Кам'янецького повіту, Ялтушків, Китай-Город Ушицького повіту, в м. Кам'янець-Подільський (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 3–5 зв.), 27 серпня — в містечках Попівка, Ново-Костянтинів Літинського повіту, 17 вересня — в с. Погребище (23–24 серпня) (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 1), містечках Песчанів, Янів на Поділлі, Джурин Ямпільського повіту, Літин, Яруга Могилівського повіту, 9 жовтня — у містечку Печара Брацлавського повіту (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 8–16).

24 жовтня 1919 р. Міністерство юстиції запропонувало Особливій слідчій комісії прозвітувати про конкретну роботу (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 266). Як можна судити за документами, вимоги оприлюднити результати діяльності Комісії, підвищити її ефективність лунали в цей час і з боку громадськості. В усякому разі, 26 жовтня 1919 р. на шпальтах часопису «Трудова громада» з'явилася стаття з красномовною назвою «Сором», в якій повідомлялося про утримання під арештом військових та містились нарікання на млявість слідчих дій, зокрема щодо обставин погрому в Проскурові (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 46).

5 листопада 1919 р. Комісія надіслала до Міністерства юстиції доповідь, звідки прямо випливало, що її реальні досягнення були мінімальними (ЦДАВО України. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 252, 266). За весь період існування від Мінюсту надійшло подання про слідство в 35 погромлених містечках, проте на момент звітування Комісія завершила роботу лише в чотирьох з них, запланувавши остаточний розгляд справ на 8 листопада (м. Дунаївці, Минківці, Маків, Смотрич). Щодо слідчих дій у Ялтушкові (здійснював адміністративний суддя Ушицького повіту Д. Мастеров), Мурафі (слідчий В. Прохневич), Могилів-Подільському (мировий суддя В. Цебенко), Ярузі (присяжний адвокат М. Долинський), Песчанці (судовий слідчий Ольгопольського повіту), Ново-Костянтиніві (слічий С. Королінський), Копай-Городі, Попівцях (слідчий В. Успенський), Печорі, то, як визнавала Комісія, про них вона взагалі не мала певних відомостей «за відсутності зв'язку з тими особами, котрим доручено проведення справ» (ЦДАВО України. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 252). До містечок Джурин, Шаргород, Янів, Літин, Солодківці слідчі лише збиралися виїхати. Розслідування обставин погромів у містечках Погребище, Лянцкорунь, Сатанів, Чемірівці було тимчасово припинено внаслідок несприятливих для УНР воєнних дій. У глухий кут, як ви-

пливало зі звіту, зайшла також справа, яку Особлива слідча комісія порушила про антисемітську публікацію, вміщену на сторінках часопису «Україна». Його редакція, пояснювала Комісія, «не хотіла давати ніякої відповіді на запити слідчого» (ЦДАВО України. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 252).

Обнадійливішою натомість видавалася ситуація з розслідуванням обставин погромів у містечках Жванець та Орин (тут були «розпитані майже всі пошкодовані і вияснювалися особи винних» (ЦДАВО України. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 252)), Заміхів (опитано 187 потерпілих, отримані докази провини в погромах старшин Танявського, Каліцького, бунчужного сотні Гайдамацького полку), Муровані Курилівці (зібрано свідчення 109 погромлених). Комісія також інформувала про перебіг слідчих дій у містечках Кам'янець, Китай-Город, Фельштин, Проскурів, визнаючи водночас, що там «іще нема певних доказів для притягнення винних» (ЦДАВО України. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 252).

8 листопада 1919 р. Особлива слідча комісія зібралася на чергове засідання, аби затвердити висновки по чотирьох завершених справах. Результати слідства виявилися вельми показовими. Спочатку учасники засідання вислухали доповідь представника Міністерства єврейських справ, члена Комісії М. Альтера, який проінформував про дані, які отримав щодо конкретного винуватця погрому в м. Дунаївці та у зв'язку з цим запропонував повернути справу на дослідження (ЦДАВО України. Ф. 1123. Спр. 37, Арк. 48). Далі виступав заступник голови Комісії, представник Міністерства юстиції В. Завадський, який повідомив про завершення слідчих дій у м. Миньківці Ушицького повіту та м. Маків Кам'янецького повіту. В обох випадках слідчі не знайшли конкретних винуватців, тож Комісія ухвалила закрити справи «за хибою доказів проти тих осіб, на яких малися вказівки як на учасників погромних дій» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Спр. 37, Арк. 48). У такому самому ключі розглядалося завершення слідчих дій у м. Смотрич Кам'янецького повіту. За доповіддю члена Комісії М. Назаренка, «слідчі виконали усі міри, щоб виявити винних», проте «зроблені вказівки на запідозрених не найшли собі підтвердження у допитаних свідках» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Спр. 37, Арк. 48).

Попри очевидну абсурдність, такі висновки слідчих формально вповні могли ґрунтуватися на «букві Закону». Справді, зруйновані та пограбовані єврейські містечка, частина мешканців яких загинула під час погромів, а інша була змушена тікати світ за очі об'єктивно мали «дефіцит необхідних свідків». З іншого боку, могли даватися ознаки й рівень довіри, точніше недовіри, пересічного єврейства до представників Директорії УНР. Очевидна слабкість і нестійкість її позицій, вочевидь несприятливий для української вла-

ди перебіг військово-політичних подій могли впливати на погромлених, формуючи переконання про нездатність і небажання Комісії карати злочинців. Звісно, не можна заперечувати й суб'єктивних причин недоведення до кінця частини справ, адже документи прямо вказують, що в тих окремих випадках, коли призначені від Комісії судові слідчі виявляли активність і наполегливість при виконанні обов'язків, слідчі дії давали конкретні результати.

Ідеться, зокрема, про слідчу справу про події 15–16 лютого 1919 р. у Проскуріві. Як уже зазначалося, з 6 серпня розслідування обставин трагедії доручили члену окружного суду П. Ф. Пампелю (ЦДАВО України. Ф. 1123. Спр. 37, Арк. 20), проте армія УНР втратила значну частину території. Через це, а також через бойові дії певний час вести слідство в Проскуріві було неможливо. 25 жовтня 1919 р. П. Ф. Пампель усе-таки повідомив Особливій слідчій комісії про те, що розпочав працювати в Проскуріві. Слідчий доповів, що опитав 17 свідків, проте водночас відзначив, що багато з погромлених залишили місця постійного проживання (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 1. С. 9).

Втім, невдовзі П. Ф. Пампель надав Особливій слідчій комісії доповідь, у якій докладно окреслив картину лютневих подій у місті та назвав їх винуватця (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 1). За інформацією слідчого, погрому в Проскуріві передувало більшовицьке повстання. Незважаючи на те, що місцеве єврейське населення не брало в ньому участі, командир петлюрівських військ отаман Семосенко віддав наказ розпочати різанину. 16 лютого 1919 р. на надзвичайне засідання зібралися представники міської ради, які намагалися своїми протестами зупинити злочини повстанців. Однак прибулий на засідання отаман заявив, що «погром був стихійним наслідком більшовицького виступу», що «всі євреї — більшовики», ба більше — пообіцяв продовжити свою криваву справу в м. Фельштин. Він також пригрозив заарештувати голову міської ради Сікору як «жидівського заступника». «На мою думку, треба прийти до висновку, що різня євреїв у Проскуріві була зараніше обміркована та трапилася по прямому наказу, хоча б словному, коменданта залого отамана Семосенко, — підсумовував розслідування П. Ф. Пампель. — У такому наказі мають бути всі прикмети підбурення до масового вбивства, себто злочину, передбаченого 13 і 1454 ст. Улож[ення], а тому я гадав би, що отамана Семосенко належить притягти до слідства як обвинуваченого по зазначених статтях Уложення, а саме в тому, що він, займаючи посаду коменданта залого м. Проскурова, 15 лютого 1919 року з метою покарати населення за більшовицький виступ, котрий групою невідповідальних осіб було учинено ранком зазначеного числа, видав наказ вирізати усіх євреїв, наслідком чого була різня козаками євреїв, кот-

ра продовжувалась дві дні 15 і 16 лютого, причому було забито 800 осіб, у тім числі багато цілком неповинних старців, жінок та дітей» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 26).

З різних джерел відомо, що отаман Семосенко 1919 р. був заарештований, на час слідства утримувався у в'язниці, далі втік звідти, однак 1920 р. був знову заарештований і розстріляний (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 26). Однак ця справа, можливо, стала чи не єдиною доведеною до логічного кінця. Вже восени 1919 р. воєнні дії стали знову складатися не на користь УНР. Невдовзі її армії взагалі довелося поступитись більшовикам і відступити з України.

Ще 29 липня 1919 р. в одному з листів до Симона Петлюри представники Особливої слідчої комісії між іншим писали про те, що вбачають своє завдання «не лише в тому, щоб притягнути до відповідальності у погромних подіях, але — і це державного боку може важніше — провести найширше в свідомість мас, що здіяні злочини не залишаться без карі» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 40. С. 26). Водночас вони попереджали, що «це може статися тоді, коли слідство і кара будуть слідувати негайно і невинно за злочином, бо тільки тверде, послідовне, швидке і непохитне переслідування цього злочину може в цей час прислужитися до того що руки злочинців спиняться перед своїми брудними вчинками» (ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 40. С. 26).

Оцінюючи конкретні результати роботи Особливої слідчої комісії, слід визнати, що вона так і не досягла мети, яку задекларувала: порушені справи щодо погромних містечок переважно не було доведено до кінця, винуватці погромів здебільшого залишилися не покараними. Разом з тим не можна не відзначити, що організація на урядовому рівні Особливої слідчої комісії для розслідування єврейських погромів вже сама по собі стала унікальним явищем, позаяк не лише в умовах подій 1917–1920 рр., але й пізніше жодна з політичних сил, які виборювали владу в Україні, не спромоглась утворити подібні інституції. Важливість Комісії полягала й у тому, що її діяльність вказувала на тверді наміри української верховної влади стати на шлях публічного засудження та покарання погромників і зробити це в цілком законному порядку, а не в контексті реалізації звичної для умов громадянського протистояння стратегії «око за око, зуб за зуб». Підведення такої правової основи під покарання злочинців-погромників навряд чи було здатним пригасити невгамовний біль від втрат жертв погромів, однак безперечно посприяло б тому, що суспільство усвідомило б свою відповідальність за неповторення таких трагічних подій.

Верстюк, В., упор. 2006. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 — листопад 1920 рр.: Документи і матеріали у 2-х томах, 3-х частинах. Т. 1. К.: Вид-во ім. Олени Теліги.

Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920: від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.

Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 28.

ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 36.

ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 37.

ЦДАВО України. Ф. 1123. Оп. 1. Спр. 40.

ЦДАВО України. Ф. 2060. Оп. 1. Спр. 40.

Verstiuk, V., upor. 2006. Dyrektoriia, Rada Narodnykh Ministriv Ukrainoski Narodnoi Respubliky. Lystopad 1918 — lystopad 1920 rr.: Dokumenty i materialy u 2-kh tomakh, 3-kh chastynakh. T. 1. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy.

Serhiichuk V. Pohromy v Ukraini: 1914–1920: vid shtuchnykh stereotypiv do hirkoï pravdy, prykhovuvanoi v radianskykh arkhivakh. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy.

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv derzhavnoi vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 1123. Op. 1. Spr. 28.

TsDAVO Ukrainy. F. 1123. Op. 1. Spr. 36.

TsDAVO Ukrainy. F. 1123. Op. 1. Spr. 37.

TsDAVO Ukrainy. F. 1123. Op. 1. Spr. 40.

TsDAVO Ukrainy. F. 2060. Op. 1. Spr. 40.

УДК 913.1/913.8-057.4(477)«18/19»Данилевич

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136728

С. В. Трубчанинов

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський)*

S. Trubchaninov

The Ivan Ohiyenko Kamianets-Podilskyi National University

НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ ДАНИЛЕВИЧА В ЦАРИНІ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

***Scientific and Pedagogical Activity of Vasyl Danylevych
in the Field of Historical Geography***

У статті аналізується наукова та викладацька діяльність в галузі історичної географії учня В. Б. Антоновича Василя Юхимовича Данилевича (1872–1936 рр.). Висвітлюється його праця в Харківському і Київському університетах, на Київських вищих жіночих курсах, у Варшавському універ-